

Opphavsrettslige problemstillinger for bibliotekene

En oversikt

Kristine Abelsnes

Bibliotek-
utredningen

2005 – 2006

Forord

Jeg fikk i desember 2004 i oppdrag fra ABM-utvikling å lage en utredning/oversikt over opphavsrettslige problemstillinger for norske bibliotek. Rapporten skulle inneholde en beskrivelse av

- nåværende opphavsrettsregime for bibliotekene
- endringer i informasjonsmarkedet
- forholdet mellom opphavsrett og kontraktsrett
- bibliotekenes og brukernes behov, særlig belyst gjennom en drøfting av forholdet mellom § 12 og § 16
- vederlagsordninger
- pliktavlevert materiale og AVL
- mulige løsninger for å ivareta bibliotekenes fortsatte samfunnsmessige rolle

Dokumentet skulle beskrive området på et mer generelt nivå og så peke på hvor man må gå mer i dybden juridisk.

Jeg har etter beste evne beskrevet området, og særlig inkludert en gjennomgang av bibliotekrelevante forslag i Ot. pr. nr. 46 2004-2005 som ble lagt fram i februar 2005. Jeg har også laget en kort gjennomgang av de viktigste EU-direktiver på området.

Opphavsretten er et stort område, og det sier seg selv at der er problemstillinger som kunne ha vært behandlet, som ikke er behandlet, og områder som ikke er behandlet grundig nok.

Der er også flere områder der man kunne tenke seg å gå mer i dybden med juridiske utredninger. Jeg har imidlertid valgt ut 3 områder som jeg mener det er viktigst å få drøftet nærmere. Andre vil kanskje ha andre prioriteringer.

Stavanger, den 31. mars 2005

Kristine Abelsnes

Om oppdatert versjon august 2005:

Jeg har inkludert et nytt avsnitt om Stortingets behandling av Ot.prp. nr. 46 (2004-2005). Jeg har dessuten supplert med følgende i teksten til det opprinnelige notatet:

- s. 5, 4. avsnitt : definisjoner av spredning, fremføring og visning
- s.7, 1.avsnitt: Føyd til informasjon om implementering i andre nordiske land
- s.13, 4.avsnitt: 2 siste setninger er nye
- s. 21, siste avsnitt: Siste setning er ny
- s. 27-28: Nytt underavsnitt ”Annet” som beskriver tre elementer fra Ot.prp.nr.46 som ikke var med i beskrivelse i det opprinnelige notatet
- s.28- 31: Nytt avsnitt: ”Stortingets behandling av Ot.prp. nr. 46 (2004-2005)”

Utover dette har jeg foretatt opprettelse av skrivefeil og gjort noen mindre redaksjonelle endringer.

Stavanger, den 26. august 2005

Kristine Abelsnes

INNHALDSFORTEGNELSE

OPPHAVSRETTENS GRUNNLAG	4
Opphavsmannens eneretter	5
Avgrensning av opphavsmannens eneretter	6
Vernetiden.....	6
Opphavsrettens overgang	6
EUS RAMMEVERK FOR OPPHAVSRETT OG INFORMASJONSMARKEDET	6
Låne- og leiedirektivet (1992)	7
Vernetidsdirektivet (1993)	7
Databasedirektivet (1996)	7
Opphavsrettsdirektivet (2001).....	8
BIBLIOTEKENES HJEMMEL FOR VIRKSOMHET.....	8
Bibliotekenes aktiviteter	8
Bruk av materiale i biblioteket.....	9
Visning av materiale i biblioteket	9
Kopiering av materiale i bibliotek	9
Utlån av materiale fra biblioteket.....	10
Fjernlån (fysisk forsendelse av materiale som returneres).....	10
Forsendelse av kopier som erstatning for utlån.....	10
Elektronisk tilgang til materiale i bibliotekene.....	10
Forskrifter til Åndsverkloven (2001).....	10
Lov om bibliotekvederlag	11
Lov om pliktavlevering	11
ENDRINGER I MARKEDET – NYE FORRETNINGSMODELLER	12
Analog and digital – hva er forskjellen?.....	12
Hvordan omsettes elektronisk informasjon og kultur?	14
OT.PRP. NR. 46 2004-2005	16
Ny § 16 og grunnlag for revidert forskrift	16
Forholdet mellom § 16 og § 12.....	18
Spesielt om notekopiering.....	20
Avtalelisens	20
Tekniske kopisperrer – konsekvenser for bibliotekene.....	22
Annet	23
BIBLIOTEKENES HANDLINGSROM	24
STORTINGETS BEHANDLING AV OT.PRP. 46 (2004-2005)	24
ANBEFALINGER FOR VIDERE JURIDISK UTREDNING	27
REFERANSER	27

OPPHAVSRETTENS GRUNNLAG

Opphavsrett er kort fortalt en enerett for opphavsmenn til åndsverk som han/hun selv har skapt. Med opphavsmann menes den som skaper verket, alltid en fysisk person (eller flere fysiske personer sammen). Med åndsverk menes et hvilket som helst verk, litterært, bildende kunst, musikk osv. Verket må være originalt i den forstand at det er utformet av opphavsmannen og preget av dennes vurderinger og valg. Verket må imidlertid ha manifestert seg på en eller annen måte.

Opphavsrettens historie er gammel, og der er to ulike tradisjoner som dominerer internasjonalt:

- den europeiske, kontinentale som fokuserer på å beskytte de moralske, ideelle rettighetene (droit d'auteur)
- den anglo-amerikanske med fokus på "copyright", dvs. opphavsmannes rett til å styre eksemplarfremstilling og spredning

Disse to retningene kommer sammen bl.a. i nordisk opphavsrett. Eneretten kan dermed deles i to s.k. hovedbeføyelser, den økonomiske og den ideelle.

Den økonomiske kan deretter også deles i to:

- rett til eksemplarfremstilling
- rett til å gjøre tilgjengelig for allmennheten gjennom spredning, fremføring og visning

Spredning vil si at eksemplarer av verket tilbys til allmennheten. Fremføring er tradisjonelt framføring av musikk, opplesning eller teater, men i våre dager er det også slik at fremvisning av verk på skjerm regnes som fremføring (se mer om dette i et senere avsnitt). Visning vil si at et eksempel av verket vises for allmennheten (for eksempel i et kunstgalleri).

De økonomiske rettighetene kan overføres til andre, f.eks. til et forlag (mot at opphavsmannen i de fleste tilfeller får et vederlag), det vi kaller opphavsrettens overgang.

Verket blir vernet i det det skapes. Det kreves ingen spesiell registrering eller merking.

De fleste land har lovgivning som avgrensner disse enerettene, et vi populært kaller unntak fra enerettene.

Den viktigste avgrensningen er avgrensningen i tid, det vi kaller vernetiden. I Norge (som i resten av Europa og USA) faller verk "i det fri" 70 år etter opphavsmannens død. De ideelle rettighetene varer imidlertid til en viss grad til evig tid, slik det er nedfelt i § 48 i Åndsverkloven.

Andre avgrensninger gjelder privatbrukskopiering (§ 12), kopiering til visse formål for bibliotek, arkiv og museer (§ 16), siteringsretten (§21) m.m. Dessuten inneholder loven bestemmelser om tvangslisens og avtalelisens for visse eksemplarfremstillingshandlinger (§ 13, 14, 17 bl.a.)

Slik sett kan vi si at norsk opphavsrettslovgivning gir en balanse mellom rettighetshavers eneretter og samfunnsmessige behov for tilgang til informasjon og kultur. Her spiller bibliotekene en viktig

rolle, noe som også gjenspeiles i de ordninger som er opprettet for at bibliotekene skal kunne gjøre materiale tilgjengelig for alle som bor i landet.

I biblioteksammenheng er det først og fremst avgrensning i retten til eksemplarframstilling og spredning som hittil har vært viktig. Men etter hvert som det skjer en endring fra fysiske samlinger til elektronisk tilgang til materiale blir fremføringsretten bl.a. også svært viktig. I KKDs kommentarer til høringsutkast til endringer i ÅVL fra 2002 sies det: ” *Offentlig fremføring dekker så vel kringkasting, videresending til allmennheten, annen overføring f.eks. i nettverk for individuell tilgang, og dessuten det å gjøre verket tilgjengelig for et tilstedeværende publikum – enten ved levende fremføring eller ved hjelp av mottaker- eller avspillingsutstyr.* ” I nordisk opphavsrettsterminologi er begrepet ”tilgjengeliggjøring for allmennheten” utformet teknologinøytralt, og ” *begrepet har vist seg meget godt egnet for å favne den teknologiske utvikling som har funnet sted de siste 40 år. .... Beføyelsen ”offentlig fremføring ” ... er i motsetning til spredningsretten knyttet til verket som sådant, ikke eksemplaret av det.* ” I selve den foreslåtte lovtekst sies det: ” *Som offentlig fremføring regnes også kringkasting eller annen overføring i tråd eller trådløst til allmennheten, herunder når verket stilles til rådighet på en slik måte at den enkelte selv kan velge tid og sted for tilgang til verket.* ”

Bernkonvensjonen

Bernkonvensjonen er den viktigste delen av det internasjonale rammeverket for opphavsretten. Norge sluttet seg til denne allerede for hundre år siden og har siden stort sett ratifisert de endringer og tillegg som har kommet. Bernkonvensjonen harmoniserer til en viss grad de nasjonale regler mellom medlemsland, men gir også betydelig spillerom for nasjonal utforming.

EUs direktiv om opphavsrett og nærliggende rettigheter, godkjent av ministerrådet 22. mai 2001

Åndsverkloven (Lov av 12.mai 1961 nr. 2) med forarbeider, endringer og kommentarer er imidlertid den lov som bibliotekene i Norge må forholde seg til.

Der har tradisjonelt vært en harmonisering av opphavsrettslovgivningen i Norden. Det er usikkert om denne harmoniseringen blir like sterk som tidligere, ironisk nok delvis som en følge av ulik implementering av EU-direktivet hvis hensikt det var å harmonisere medlemslandenes lovgivning på området. Danmark, Norge og Sverige har pr. dato (14.08.2005) implementert direktivet. En rask gjennomgang av ordningene for bibliotekene i disse land etter ny lovgivning viser at det er sprik mellom disse. Det er ikke her mulig å gå inn på detaljene i disse ulikhetene, men det gjelder særlig mulighetene for å tilgjengeliggjøre digitalisert materiale, videre bruk av materiale fremstilt etter § 16 og mulighetene for avtalelisenser.

OPPHAVSMANNENS ENERETTER

Åndsverkloven § 2 angir hvilke enerettigheter opphavsmannen har til sitt verk. I henhold til denne bestemmelsen har opphavsmannen enerett til å

- fremstille eksemplarer av verket
- gjøre verket tilgjengelig for allmennheten gjennom spredning, visning og fremføring

Eksemplarframstilling er på mange måter kjernen i opphavsretten, i alle fall når det gjelder trykt materiale.

For ytterligere beskrivelse av disse enerettene henvises til Nasjonalbibliotekets veiledning om opphavsrett for bibliotekene.

AVGRENSNING AV OPPHAVSMANNENS ENERETTER

Bernkonvensjonens § 9(2) åpner for at nasjonal lovgivning tillater kopiering av verk i visse spesielle tilfeller, under forutsetning av at reproduksjonen ikke skader den normale utnyttelse av verket og ikke på urimelig måte tilsidesetter opphavsmannens legitime interesser. Dette er den s.k. tretrinnsstesten som bør ligge til grunn for alle avgrensninger i opphavsmannens eneretter.

De fleste land har avgrensninger av enerettene i sin lovgivning, men der er store variasjoner i omfang og utforming av disse, også innen EU.

Blant de vanligste avgrensninger er: privatbrukskopiering og kopiering for bestemte andre formål som forskning, undervisning og dokumentasjon, bevaring og sikring. Felles er imidlertid at de ikke kan komme i konflikt med tretrinnsstesten i Bernkonvensjonen.

VERNETIDEN

Vernetiden for åndsverk er 70 år etter opphavsmannens død. Etter dette faller verket ”i det fri”, dvs. at de eneretter som er knyttet til økonomisk utnyttelse av verket opphører. De moralske eller ideelle rettigheter består imidlertid så lenge verket eksisterer.

OPPHAVSRETTENS OVERGANG

Opphavsretten oppstår alltid hos en fysisk person. Dersom verket skal utnyttes f.eks. av arbeidsgiver eller et forlag, så fordres det en overgang som fører til at disse overtar de økonomiske rettighetene til verket, dvs. retten til å utnytte verket. I norsk lov kan de moralske rettigheter ikke overdras til andre.

EUS RAMMEVERK FOR OPPHAVSRETT OG INFORMASJONSMARKEDET

EU har i løpet av de siste 15 år vedtatt en rekke direktiver innen området opphavsrett og informasjonsmarkedet:

- The directive on lending and rental (1992)
- The directive harmonising the term of protection (1993)
- The directive on legal protection of databases (1996)

- The directive on the harmonisation of certain aspects of copyright and related rights in the Information Society (The INFOSOC directive) (2001)
- The directive on measures and procedures to ensure the enforcement of intellectual property rights (2004)

Flere av disse har direkte betydning for bibliotekenes virksomhet, særlig låne-og leiedirektivet, databasedirektivet og direktivet fra 2001 om opphavsrett og nærliggende rettigheter. Dette direktivet er ikke implementert i norsk lovgivning ennå, men det er bebudet i løpet av våren 2005.

LÅNE- OG LEIEDIREKTIVET (1992)

Dette direktivet definerer og beskriver betingelsene for offentlig utlån. Det som var gjengs lovgivning på området, var at når et eksemplar er lagt ut i markedet, så er opphavsmannens enerett til spredning ”konsumert”, dvs. at opphavsmannens kontroll over de enkelte eksemplars videre spredning opphørte. I direktivets § 1 (4) slås det fast at ” *the rights referred to in paragraph 1 shall not be exhausted by any sale or other act of distribution of originals and copies of copyright works and other subject matter as set out in Article 2 (1)*”

Direktivet er implementert i norsk lov i § 19 i ÅVL. Det sies i kommentarene til § 19 at: ” *Bestemmelsen... erstatter åvl§§ 21 og 23 om konsumpsjon av spredningsretten, og endringen har sin bakgrunn bl.a. i ... utleiedirektivet, som gjør at opphavsmannen ikke mister rett til utleie av verket, selv etter at verket er er solgt, mens retten til utlån konsumeres sammen med retten til videresalg.*”

Dette betyr at åndsverk fortsatt kan lånes ut offentlig. Forutsetningen i direktivet er at opphavsmannen da får vederlag. De enkelte medlemsland har frihet til å legge opp til ulike vederlagsordninger, og bibliotektyper kan også unntas fra vederlagsplikten (vanligvis da universitets- og forskningsbibliotek). I Norge er det bibliotekvederlaget som ivaretar vederlagsplikten og det dekker både offentlige folke- og fagbibliotek.

VERNETIDSDIREKTIVET (1993)

Vernetiden i EU ble gjennom dette direktivet harmonisert til 70 år etter opphavsmannens død. Tidligere hadde de fleste europeiske land (inkludert Norge) hatt 50 års vernetid (skulle være nok til å gi vederlag for og kontroll av bruk til 2 generasjoner arvinger).

DATABASEDIREKTIVET (1996)

Kataloger, bibliografier, A&I-tjenester osv. som tidligere ble publisert som trykte publikasjoner, blir nå stort sett publisert og gjort tilgjengelig elektronisk. Kommisjonen mente derfor det også var nødvendig å gi databaser et vern. I Norden har det siden 1961 eksistert et slikt vern (uavhengig av format/medium) i form av katalogbestemmelsen, slik den er nedfelt i § 43 i ÅVL. Det som dermed

får vern, er selve innsamlingen og organiseringen, ikke dataene som sådanne. Vernetiden er 15 år etter opprettelse eller vesentlig oppdatering.

Databasedirektivet inneholder en bestemmelse om at kontrakter ikke kan ha betingelser som er strengere enn det som er bestemmelsene i lovgivningen mht vernetid og unntak. Denne bestemmelsen er ikke gjentatt i opphavsrettsdirektivet av 2001, noe som gjør at det ikke finnes ulike bestemmelser om i hvilken grad kontrakt kan overstyre lovgivning i disse to sentrale direktivene.

Det er også en problemstilling knyttet til dette direktivet som gjelder bestemmelsen om at vernetiden utvides ved s.k. vesentlig oppdatering av en database, noe som kan føre til "evig" beskyttelse av databaser. Hva som utgjør en "vesentlig" oppdatering er ennå ikke nok avklart gjennom rettsavgjørelser.

OPPHAVSRETTSDIREKTIVET (2001)

Det har vært mye oppmerksomhet rundt dette direktivet, som blir betraktet som det viktigste for generelle opphavsrettslige bestemmelser.

Det var lenge underveis, og det kan ha vært en fordel, ettersom det ble forbedret mht brukerrettigheter og unntak under den lange behandlingstiden i EUs styrende organer.

Direktivet er ennå ikke implementert i norsk lovgivning, men det foreligger nå en Odeltingsproposisjon (Ot.prp. nr. 46 (2004-2005) om endringer i åndsverkloven som angir hvordan direktivet skal implementeres. Det er et omfattende dokument som skal behandles i Stortinget antakelig i mai 2005. Jeg kommer tilbake til sentrale problemstillinger i proposisjonen.

BIBLIOTEKENES HJEMMEL FOR VIRKSOMHET

BIBLIOTEKENES AKTIVITETER

Mesteparten av aktiviteten i bibliotekene krever en eller annen form for lovhjemmel, i alle fall for materiale som ikke er i det fri eller ikke er omfattet av ÅVL. Særskilt avtale, kontrakt, lisensavtale e.l. mellom bibliotek og rettighetshaver kan i noen tilfeller komme i stedet for lovhjemmel, men det er i liten grad tilfelle når det gjelder bruk av det tradisjonelle trykte materialet i bibliotekene.

Bibliotekenes aktiviteter kan for eksempel deles inn slik:

- Kunnskapsorganisasjonisk tilrettelegging
- Bruk av materiale i biblioteket
- Utlån av materiale fra biblioteket
- Visning av materiale i biblioteket
- Kopiering av materiale i biblioteket
- Fjernlån
- Forsendelse av kopier som erstatning for lån (fjernlånskopier)
- Elektronisk tilgang til materiale

Den første aktiviteten krever i utgangspunktet ikke noen hjemmel. Katalogbestemmelsene i § 43 i ÅVL kan imidlertid komme til anvendelse ved punkt 1 dersom det innebærer at bibliotekene sammenstiller materiale i en database. I det tilfelle er det bibliotekets database som får beskyttelse gjennom § 43.

Av særlig interesse for bruk av verk på bibliotek er åndsverkloven § 12, § 16 og § 19.

Åndsverkloven § 12 gir rett til å kopiere verk til privat bruk, se nedenfor pkt. 3.1.

Åndsverkloven § 16 er en forskriftshjemmel som regulerer kopiering i bibliotek, arkiv og museum. Det gjelder kopiering for bl.a. konserverings- og beredskapsformål og for studie- og forskningsøyemed. Gjeldende forskrifter gir ikke mulighet for digitalisering av opphavsrettsbelagt materiale, uten etter spesiell søknad (tatt inn i forskriftene i 2002). Ingen slike søknader er hittil behandlet.

Det er bestemmelsene i den s.k. "bibliotekforskriften" som i hovedsak regulerer bibliotekenes kopieringsadgang. Retten til å låne ut eksemplarer som finnes i bibliotekene er hjemlet i åndsverkloven § 19. Men dersom vi ser på hvilke lovhjemler som til sammen utgjør det juridiske regime for bibliotekene, så er det flere lover som sammen med ÅVL virker i samme retning.

BRUK AV MATERIALE I BIBLIOTEKET

Hjemmelsgrunnlag: Åndsverkloven § 19, 20 og 21
Lov om bibliotekvederlag

Annet relevant lovverk: Bibliotekloven § 1
Universitetsloven § 2
Opplæringsloven § 9-2
Lov om avleveringsplikt § 1

VISNING AV MATERIALE I BIBLIOTEKET

Hjemmelsgrunnlag: Åndsverkloven § 20

Annet relevant lovverk: Bibliotekloven § 1

KOPIERING AV MATERIALE I BIBLIOTEK

Hjemmelsgrunnlag: Åndsverkloven § 12 (kopiering til privat bruk) og § 16 (kopiering til særskilte formål for bibliotek, arkiv og museer)

UTLÅN AV MATERIALE FRA BIBLIOTEKET

Hjemmelsgrunnlag: Åndsverkloven § 19

Annet relevant lovverk: Lov om bibliotekvederlag § 1 og 2

FJERNLÅN (FYSISK FORSENDELSE AV MATERIALE SOM RETURNERES)

Hjemmelsgrunnlag: Åndsverkloven § 19

Annet relevant lovverk: Lov om bibliotekvederlag § 1 og 2

FORSENDELSE AV KOPIER SOM ERSTATNING FOR UTLÅN

Hjemmelsgrunnlag: Åndsverklovens § 16 (konkretisert i forskriftene)

ELEKTRONISK TILGANG TIL MATERIALE I BIBLIOTEKENE

Reguleres i dag av først og fremst av lisensavtaler for materiale som har opphavsrettslig beskyttelse og som utgiver gjør tilgjengelig i elektronisk form. Bibliotekene har i dag ikke mulighet for å digitalisere materiale i egne samlinger for å gjøre digitaliserte eksemplarer tilgjengelige for brukerne.

Dette ser ut for å kunne endres når ny lovgivning foreligger, i løpet av våren 2005. Her er det lagt opp til at bibliotekene kan gjøre digitalisert materiale fra egne samlinger tilgjengelig på stedet. Det åpnes for at bibliotekene kan digitalisere materiale, til bestemte formål, og at dette materialet kan gjøres tilgjengelig via terminaler i bibliotekets lokaler.

Dette kommer imidlertid i tillegg til lisensavtaler, ikke i stedet for.

FORSKRIFTER TIL ÅNDSVERKLOVEN (2001)

Bibliotek, arkiv og museum har særlige behov for å fremstille eksemplarer. Dette er bakgrunnen for forskriftshjemmelen i åndsverkloven §16 som åpner for kopiering ved fotografering av verk eller fotografisk bilde for konserverings- og sikringsformål samt andre særskilte formål. Det fremgår av forarbeidene at kopieringsadgangen skal holdes innenfor relativt snevre grenser. Det skal ikke betales vederlag til rettighetshaverne for kopiering i henhold til denne forskriften.

Forskriften tillater bl.a. kopiering for konserverings- eller sikringsformål (§1-5), forsknings- eller studieformål (§1-9), for kompletteringsformål (§1-7) og for erstatning av særlig utsatte utlånseksemplar (§1-6). Hovedregel er at kopiering skal skje fra originalformat til samme format, dvs. fra papir til papir, fra analogt lydmedium til annet analogt lydmedium. I forskriftrevisjonen av 1. januar 2002 åpnet departementet for at bibliotek etter søknad for konserverings-, sikrings- og forskningsformål kan digitalisere eksemplar i samlingen. Men så vidt jeg kjenner til, er ingen slike søknader behandlet siden bestemmelsen trådte i kraft.

Kopiering i henhold til forskriften må ikke representere en nevneverdig konkurranse med rettighetshavernes økonomiske interesser eller være en trussel mot vitenskapelige eller tekniske tidsskrifters eksistens.

Kopiering til forsknings- og studieformål er begrenset til enkelte artikler i samleverk, avis eller tidsskrift, eller korte avsnitt i andre verk for utlevering til eie. Bestemmelsen gjelder ikke adgang til å ta utskrift av maskinlesbart eksemplar.

Nasjonalbiblioteket har utgitt en veiledning om opphavsrett for bibliotek, der forskriftebestemmelsene er viet særlig oppmerksomhet. Denne veiledningen er dessverre ikke oppdatert iht endringer i forskriftene som trådte i kraft 1. januar 2002. ABM-utvikling har gitt i oppdrag til Nasjonalbiblioteket å oppdatere denne veiledningen. Arbeidet vil bli satt i gang når endringene i ÅVL og nye forskrifter er vedtatt, og veiledningen vil bli publisert som ABM-skrift.

LOV OM BIBLIOTEKVEDERLAG

Lov om bibliotekvederlag er kulturpolitisk begrunnet lovgivning, og er dermed ikke opphavsrettslig begrunnet. Det vil si at det ikke er et vederlag som er direkte knyttet til bestemmelser i Åndsverkloven. Likevel er bibliotekvederlaget nødvendig for at offentlig utlån kan finne sted uten at det betales vederlag for eksempel for hvert enkelt utlån. EU-direktivet om utleie og utlån er behandlet annet sted i dette dokumentet, og der redegjøres det for bestemmelser om vederlag knyttet til offentlig utlån.

LOV OM PLIKTAVLEVERING

Lov om pliktavlevering inneholder bestemmelser om hvilken bruk som kan gjøres av materiale som er innhentet med hjemmel i loven. Det heter i § 1 at

”Føremålet med denne lova er å tryggja avleveringa av dokument med allment tilgjengeleg informasjon til nasjonale samlingar, slik at desse vitnemåla om norsk kultur og samfunnsliv kan verta bevarte og gjorde tilgjengelege som kjeldemateriale for forskning og dokumentasjon.”

Formålet er altså både bevaring og tilgjengeliggjøring. Der er riktignok lagt begrensninger på tilgjengeliggjøringen av pliktavlevert materiale. Det er en viktig samfunnsoppgave å gi forskere tilgang til dette på en god og effektiv måte.

I Ot.prp. 46 2004-2005 åpner departementet for at det bør være mulig å digitalisere pliktavlevert materiale og utlevere slike kopier til utlån der dette er særlig begrunnet. Nærmere beskrivelse vil

komme i reviderte forskrifter til § 16 i ÅVL. Samtidig åpnes det for at det i forbindelse med arbeidet med forskriftene også bør vurderes hvorvidt pliktavlevert digitalisert materiale tilgjengelig elektronisk også utenfor Nasjonalbibliotekets lokaler, selvsagt innenfor pliktavleveringslovens avgrensede formål, dvs. for å betjene forskere. Dette gjelder særlig der pliktavlevert materiale befinner seg langt unna undervisningssteder der forskerne er tilsatt. Da vil man vurdere å åpne for at forskeren skal kunne konsultere materialet fra terminal i annen avdeling av pliktavleveringsinstitusjonen.

Her er det dessuten (noe som også er kommet fram i høringsuttalelsene) behov for mer utredning, og det henvises her til Biblioteksutredningsarbeidet.

Dette foreslås derfor at blir nærmere juridisk utredet i f m Bibliotekutredningen.

ENDRINGER I MARKEDET – NYE FORRETNINGSMODELLER

ANALOG AND DIGITAL – HVA ER FORSKJELLEN?

Hva er forskjellen på analog og digital opphavsrett? Er der en forskjell? Egentlig ikke, og i norsk lovgivning har enlagt vekt på at loven skal være teknologinøytral, men der er deler av opphavsretten som får større betydning for digitale åndsverk, for eksempel betydningen av opphavsmannens enerett til å gjøre verk tilgjengelige for allmennheten (på engelsk ”communication to the public”). Etter hvert som bibliotekene beveger seg fra samlinger til tilganger får denne eneretten like stor betydning som eksemplarframstillingsretten hittil har hatt for bibliotekene. Man går over fra en verdikjede for fysiske varer til en verdikjede for tjenester, dvs. ikke-fysisk. Samtidig har bibliotekene alltid levert ikke-fysiske tjenester også, men disse har vært basert stort sett på bibliotekenes samlinger og personalets kompetanse i å utnytte samlingene. Når man ikke lenger kjøper et eksemplar av et verk, men derimot bare tilgangen til dette, endres også forutsetningene. (For eksempel kan opphavsmannen kalle verket tilbake ved å ikke gi tilgang til det lenger, noe som kan få konsekvenser for historisk forskning.)

Der er avgrensninger i retten til tilgjengeliggjøring også. Dersom biblioteket har en unntakshjemmel for å digitalisere materiale bør det være en korresponderende unntakshjemmel for å gjøre det tilgjengelig dersom det er nødvendig for at unntaket skal nå sitt formål.

Samtidig er det ikke uproblematisk å basere retten til tilgang generelt på unntak for spesielle tilfeller (og alle kan ikke være et spesielt tilfelle, det ligger i sakens natur). Det er en endring i den hittil udiskutable retten borgere har til tilgang til publisert materiale, for eksempel i et offentlig bibliotek. Det er ikke dermed sagt at alle publiserte verk har vært eller skal være tilgjengelige for alle, men det materiale som befinner seg i offentlige biblioteker har i utgangspunktet vært tilgjengelig for brukere uavhengig av formål.

En av grunnene til at arbeidet med EU-direktivet for harmonisering av opphavsretten ble igangsatt var nettopp de endringene man så i både produksjon, distribusjon og videre bruk av elektronisk informasjon og kulturuttrykk og dermed et ønske om å harmonisere av de opphavsrettslige regimene for dette markedet.

Åndsverk er en stor handelsvare og en vesentlig eksportartikkel, særlig for USA og for underholdningsindustrien. Det har vært og er en frykt for at markedet skal undergraves av piratkopiering og ulovlig bruk og tilgang til åndsverk: musikk, film, tekst.

”Startskuddet” for dette arbeidet var på mange måter en rapport som kom i 1994, den s.k. Bangemann-rapporten (etter leder for arbeidsgruppen som skulle komme med anbefalinger til ministerrådet. Rapporten, ”Europe and the global information society” (1994), sier bl.a. dette om opphavsrett:

“Protection of intellectual property rights (IPR)

IPRs are an important factor in developing a competitive European industry, both in the area of information technology and more generally across a wide variety of industrial and cultural sectors. Creativity and innovation are two of the Union's most important assets. Their protection must continue to be a high priority, on the basis of balanced solutions which do not impede the operation of market forces. ...

The Group believes that intellectual property protection must rise to the new challenges of globalisation and multimedia and must continue to have a high priority at both European and international levels.

In this global information market place, common rules must be agreed and enforced by everyone. Europe has a vested interest in ensuring that protection of IPRs receives full attention and that a high level of protection is maintained. Moreover, as the technology advances, regular world-wide consultation with all interested parties, both the suppliers and the user communities, will be required.

Initiatives already under way within Europe, such as the proposed Directive on the legal protection of electronic databases, should be completed as a matter of priority.

Meanwhile, in order to stimulate the development of new multimedia products and services, existing legal regimes - both national and Union - will have to be re-examined to see whether they are appropriate to the new information society. Where necessary, adjustments will have to be made.

In particular, the ease with which digitised information can be transmitted, manipulated and adapted requires solutions protecting the content providers. But, at the same time, flexibility and efficiency in obtaining authorisation for the exploitation of works will be a prerequisite for a dynamic European multimedia industry. “

Men allerede et par år før Bangemann-rapporten var det foretatt endringer i EUs juridiske rammeverk for beskyttelse av åndsverk. Alt dette inngår i en strategi for å harmonisere og gi like forhold for informasjonsmarkedet i EU.

HVORDAN OMSETTES ELEKTRONISK INFORMASJON OG KULTUR?

Markedet for omsetning av tilgang til elektronisk materiale er relativt nytt, relativt umodent og litt ustabil og uforutsigbart. Utgivere justerer sine priser og sin politikk fra år til år ettersom teknologiske og markedsmessige betingelser endres. Der er en del uavklarte problemstillinger som gjelder:

- Dokumentleveranser (ILL)
- Tilgang
- Teknisk beskyttelse
- Unntakshjemler
- Tilgang etter avtalens slutt
- Permanent arkivering av materiale

Det finnes i tillegg ulike forretningsmodeller for omsetning og distribusjon:

- Transaksjonsbasert omsetning (pay per view/article)
- Abonnementsbasert omsetning (årlig abonnementsavgift med et gitt regelverk som kan variere fra abonnement til abonnement)
- Digitalt materiale leveres på et fysisk objekt, f.eks. DVD, CD.

Andre elementer i forretningsmodellene kan være:

- Tilgang til materiale samlet på bibliotekets server
- Tilgang til materiale på utgivers server
- Tilgang til materiale via andre mellomledd/aggregatorer (f.eks. tidsskriftagenter)
- Tilgang til materiale via Open Access løsninger

Den vanligste forretningsmodellen for bibliotekene er abonnementsbasert med tilgang til materiale på utgivers eller en annen aggregators server.

Men den viktigste forskjellen på markedsmekanismene i det analoge og det digitale markedet er at eierskapet til et fysisk eksemplar er erstattet av retten til tilgang til informasjonen. Den videre bruk av materialet styres dermed ikke av §19 og andre lovbestemte ordninger, men av den enkelte avtale mellom rettighetshaver og biblioteket. En slik avtale kan selvsagt gå lenger enn det som loven gir adgang til, men den kan like gjerne være snevrere.

Uansett er det kontraktene som bestemmer hvem som kan få tilgang og hvilken videre bruk som er tillatt. EUs direktiv for opphavsrett sier følgende i recital 53:

”The protection of technological measures should ensure a secure environment for the provision of interactive on-demand services, in such a way that members of the public may access work or other subject-matter from a place and at a time individually chosen by them. Where such services are governed by contractual arrangements, the first and second subparagraph of Article 6(4) should not apply”

Dette er i det norske lovforslaget nedfelt slik i § 53b (Adgangen til bruk av verk når effektive :

”Bestemmelsene i denne paragraf gjelder ikke der vernet verk på avtalte vilkår ved overføring stilles til rådighet for allmennheten på en slik måte at den enkelte selv kan velge tid og sted for tilgang til verket.”

Bibliotekene har vært opptatt av å få så gode avtaler som mulig, prismessig selvsagt, men også at bestemmelser om begrenset adgang til å yte fjernlån skal inkluderes og at det skal være mulig for s.k. ”walk-in”-brukere å benytte tjenestene på stedet.

Når det gjelder bruk av materiale som kjøpes elektronisk kan man derfor slå fast at lisensavtalenes utforming, omfang og pris er viktigere for bibliotene enn opphavsrettslovgivningen.

Digital Rights Management (DRM)

DRM-teknologi er en måte for rettighetshavere å utøve teknologisk strengere kontroll med materiale enn det som er mulig i den analoge verden. DRM omfatter kryptering, merking, rettighetsspråk, identifikasjonssystemer og andre sikre systemer som kan bli brukt for å spesifisere og automatisk håndheve kontraktsbetingelser knyttet til åndsverk.

Et eksempel på DRM er regionkodingen av DVDer og DVD-spillere. Her er DRM brukt for å segmentere markedet for DVD-spillere.

Fra et forretningsperspektiv tillater DRM fleksible muligheter slik som tidsbegrenset tilgang, ”pay-per-view”, ”pay-per-listen”, abonnement eller taksameter-varianter for omsetning av åndsverk. Men fleksibiliteten er ikke like stor fra brukersiden. De fleste DRM-teknologier som hittil er tatt i bruk understøtter f.eks. ikke konsumpsjonsregler, tvert i mot er de basert på fullstendig kontroll over produktet selv etter at det er solgt. Dermed risikerer man at balansen i opphavsretten forrykkes gjennom at slik teknologi blir dominerende i omsetning av digitale åndsverk. Dette gjelder i særlig grad privatbrukskopiering, men det er åpenbart at slik teknologi også får konsekvenser for bibliotekenes muligheter for å gi tilgang til sine brukere.

Dette blir også behandlet under et punkt senere, om tekniske beskyttelsessystemer (kopisperrer) og bibliotekene.

Når det gjelder materiale som bibliotekene digitaliserer selv, vil åndsverklovens nye bestemmelser på området være av avgjørende betydning for tilgjengeliggjøring og bruk.

Jeg kommer tilbake til dette under behandlingen av de forslagene som foreligger i Ot.prp. nr. 46 2004-2005 og som direkte berører bibliotekenes virksomhet. Det som er særlig interessant i denne sammenheng er de føringene som gis for revisjon av forskriftene.

Open access- "bevegelsen"

Innenfor særlig vitenskapelig publisering er det nå flere internasjonale og nasjonale initiativ for å få etablert s.k. "open access"- arkiver, der vitenskapelig materiale kan gjøres tilgjengelig for fri tilgang og videre bruk med samtykke fra rettighetshaver. Vi snakker her om materiale som har opphavsrettslig beskyttelse og som gjøres tilgjengelig via egne avtaler om åpen tilgang og bruk.

Der er tro hovedtråder innen "open access"

- open access tidsskrifter
- open access institusjonelle arkiv

Den første tråden er tidsskrifter som utgis på vanlig måte, med bl.a. forlag/utgiver, fagfelle vurdering osv., men der betalingen skjer på et tidligere stadium i verdikjeden enn ved salg, f.eks. ved at forfatter eller institusjon betaler en sum for å få publisert materialet, eller det gis særskilte forskningsmidler til formålet. Disse tidsskriftene gjøres så tilgjengelige via egne kanaler for fri og åpen tilgang, selv om de i både prinsipp og realitet er opphavsrettslig beskyttet.

Den andre tråden er først og fremst aktuell for avhandlinger, preprints, postprints fra egen institusjon. Disse publiseres elektronisk, med forfatters samtykke, i egne institusjonsarkiv som så gjøres søkbare også for andre interesserte verden over. Dette er også materiale som er opphavsrettslig beskyttet, men der opphavsmann/rettighetshaver gir tillatelse til at dette legges åpent ut.

Hvordan utviklingen blir på dette området er vanskelig å spå om. Bibliotekene har imidlertid vært viktige pådrivere for open access-løsninger ved sine institusjoner. Alle de fire norske universitetsbibliotekene har nå aktiviteter og et samarbeid på området institusjonelle arkiv.

OT.PRP. NR. 46 2004-2005

NY § 16 OG GRUNNLAG FOR REVIDERT FORSKRIFT

§ 16 i Åndsverkloven gir bibliotek, arkiv og museer hjemmel for kopiering uten klarering til visse formål, så som sikring og konservering, utlevering av kopier i stedet for utlån av artikler til

forskning og studieformål m.m. § 16 er en bestemmelse for bibliotekenes kopieringsbehov, ikke brukernes. I en del tilfeller vil bibliotekene ha behov for å framstille kopier:

- bevaring og sikring
- kopi som erstatning for utlånseksemplar som kan gå tapt eller skades
- komplettering av verk som er blitt ufullstendig
- kopi som erstatning for utlån av tidsskrifthefter
- m.m.

Det er altså bibliotekene som bestemmer når det skal tas kopi i stedet for å låne ut et eksemplar av et verk og det er bibliotekenes behov som ligger til grunn.

Hittil har det bare vært lovlig å lage slike kopier i samme format som originalen, dvs. analog til analog (papir til papir f.eks.). I Ot. Prp. 46 åpnes det for at bibliotekene kan digitalisere samlingene. Det åpnes også for at dette digitaliserte materialet kan gjøres tilgjengelig for brukere via terminaler i bibliotekets lokaler.

Forslag til ny § 16 i loven lyder slik:

”Eksemplarfremstilling i arkiv, bibliotek og museer mv

Kongen kan gi regler om rett for arkiv, bibliotek, museer og undervisnings- og forskningsinstitusjoner til å fremstille eksemplar av verk for konserverings- og sikringsformål og andre særskilte formål. Bestemmelsen gjelder ikke for ervervsmessig bruk.

Kongen kan gi regler om at arkiv, bibliotek, museer og undervisningsinstitusjoner ved hjelp av terminaler i egne lokaler, kan gjøre verk i samlingene tilgjengelig for enkeltpersoner når det skjer til forskningsformål eller private studieformål”

Ny § 16a:

”Avtalelisens for bruk av verk i arkiv, bibliotek og museer.

Arkiv, bibliotek og museer som angitt i § 16 første ledd kan fremstille eksemplar av utgitte verk i samlingene og gjøres like verk tilgjengelig for allmennheten når betingelsene for avtalelisens etter § 36 første ledd er oppfylt.”

Definisjonen av privat studieformål gis i Ot.prp. nr. 46 :

”Det skal også pekes på at uttrykket ”private studieformål” som angitt i forslaget, vil favne langt mer enn den utdanningsrettede kildeleting og i hovedsak bare avgrenses mot at tilgang gis for den mer organiserte, gruppevise bruk av nye, utvidede tilgang på stedet. .... ”Private studieformål ” betyr først og fremst at en søker mest mulig parallell til den tradisjonelle situasjon der den enkelte låner får utlånt et fysisk eksemplar for bruk i bibliotekets lokaler.”

Det gis en del føringer i proposisjonen for nye forskrifter:

- rammer for digitalisering vil bli gitt gjennom forskrifter
- videre spredning av slike digitaliserte kopier må gis gjennom forskrifter
- det er i hovedsak hensynet til bevaring og effektiv plassutnyttelse som ligger bak adgangen til digitalisering. Spredning må være innen snevre rammer.
- Skal være mulig å utlevere kopier av artikler, korte avsnitt av verk o.l.
- Kopier av opptak av verk (audio/ audiovisuelt, analogt eller digitalt) skal ikke kunne utleveres, heller ikke hele verk
- Åpnes for utlån av analoge opptak der originalen kan skades eller ødelegges ved utlån
- Skal være mulig å ta papirutskrifter av materiale, dvs. at biblioteket kan ta en papirutskrift og levere ut (ref. neste avsnitt om forholdet mellom § 16 og § 12)

Bibliotekene kan altså gjennom de nye bestemmelsene digitalisere materiale i egen samling til bestemt formål. Disse kan så stilles til disposisjon i på stedet for forskning og private studieformål (i motsetning til trykte eksemplarer av samme verk som ikke har en slik formålsbegrensning knyttet til bruk). Digitalt fjernlån mellom institusjoner er begrenset til konkrete bestillinger og dermed en konkret forsendelse. Det er derfor ikke mulig for bibliotek å ha felles databaser eller å dele digitalisert materiale på en mer systematisk måte. Det betyr at de enkelte bibliotekene selv må ha digitaliserte arkiver og digitaliseringskompetanse. Dette er igjen et problem i forhold til effektiv utnyttelse av ressurser og kompetanse, særlig i lys av tankene om det sømløse bibliotek.

Det er klart at ikke alle digitaliserte verk fra alle norske bibliotek kan gjøres tilgjengelig for alle uten begrensninger eller klarering, men departementet drøfter ikke i det hele tatt alternative løsninger der en felles digitalisering av ressursene og felles databaser kan operere innen for et regime med kontroll for eksempel av samtidige brukere. Her kan det tenkes tekniske løsninger som bidrar til fellesløsninger som ikke i større grad enn for fysiske materiale truer rettighetshavernes økonomiske interesser. § 16a åpner imidlertid for at det kan etableres avtalelisenser for eksemplarframstilling og tilgjengeliggjøring av materiale ut over det som er hjemlet i fribruksbestemmelsen i § 16.

FORHOLDET MELLOM § 16 OG § 12

Departementet foreslår at det i forskrifter skal legges restriksjoner på brukernes mulighet til å ta til og med papirutskrift til privat bruk av det samme materiale. Dette kan departementet gjøre fordi digitaliseringen er knyttet opp i § 16 og videre spredning også bestemmes av § 16 og ikke av andre unntaksbestemmelser som ellers styrer bruk av materiale i bibliotekene. Man utvider riktignok definisjonen av ”private studieformål”, men så lenge det knyttes til § 16-hjemmelen, er det kun

biblioteket som kan ta en kopi og levere ut til spesifikke formål, brukeren kan ikke selv ta den beslutningen.

På s.81 i Ot.prp.står dette:

” Dersom bibliotekene ønsker å gjøre bruke av disse hjemler (i § 16, min merknad) har de også et ansvar for at det ikke legges til rette for brukerinitiert kopiering. Det vil bl.a. innebære at ikke innholdet kan skrives ut eller foretas annen eksemplarframstilling fra brukerterminalen på brukers initiativ, og heller ikke kopieres for digital forsendelse. For praktiske formål betyr det at dersom biblioteket har terminal er med skrivertilgang for å kunne ta privatbrukskopiering av materiale fra internett, skal det avsperras for bruk av disse for så vidt gjelder kopiering fra bibliotekets egen, digitaliserte samling”.

Bibliotekene skal altså ikke legge til rette for (dvs. gjøre mulig) brukerinitiert kopiering (med hjemmel i § 12) av digitalisert materiale som finnes i bibliotekenes samlinger og som i tråd med biblioteklovens bestemmelser er stilt til rådighet for bibliotekets brukere.

I praksis betyr det at brukeren kan låne et fysisk eksemplar av samme verk og kopiere på bibliotekets kopimaskin med hjemmel i §12, men biblioteket må sørge for at brukeren ikke kan ta en utskrift at et digitalt eksemplar av samme verk.

Som det sies i proposisjonen:

” Adgangen til å ta privat kopi av materiale i bibliotekenes samling vil likevel ikke forsvinne – biblioteket kan fremdeles låne ut originaleksemplaret i samlingen og slik at låneren kan benytte utstyr biblioteket har stilt til rådighet for slik kopiering”

Prinsippet om at privatbrukskopiering av materiale i bibliotekene står altså fortsatt ved lag, men bibliotekene må altså beholde originaleksemplarene av materiale for at brukerne skal kunne ta fotokopier til privat bruk, inkludert privat yrkesmessig bruk.

Samtidig er det uklart om bibliotekaren kan ta en slik utskrift og levere ut til brukeren, med hjemmel i forskrifter som måtte gi adgang til å utlevere kopier til forskning og studieformål.

Dette betyr i praksis at bibliotekene må ha noen terminaler for egen-digitalisert materiale og andre for internett og lisensbasert materiale som tillater kopiering/utskrift. Samtidig vil jo en god del av det materiale bibliotekene digitaliserer være i det fri, dvs. ikke være underlagt eneretten og restriksjoner på videre kopiering eller spredning. Så det blir ikke lett for bibliotekene å administrere dette .

§ 16 i den danske åndsverkloven er nylig trått i kraft (1.juli 2005). § 16 er ikke lenger en forskriftshjemmel, men de bestemmelser som før ble gitt i form av forskrifter er nå tatt inn i selve loven. Den danske § 16 sier bl.a. at for videre bruk av eksemplarer som er fremstilt med hjemmel i

§ 16 (inkludert digitalisert materiale) gjelder de øvrige unntaksbestemmelser, inkludert privatbrukskopiering.

Dette er et område som bør utredes nærmere.

SPESIELT OM NOTEKOPIERING

Mulighetene for kopiering av noter i bibliotekene til privat bruk blir redusert til null dersom forslag til endringer av Åndsverkloven vedtas, også fotokopiering. Dette skaper problemer for musikkbibliotekene i de tilfellene der musikkbiblioteket er det eneste stedet noten kan skaffes. Noter har ofte kort levetid i handel og utgis ikke i særlig store opplag, og selv om det kan endres over tid, så blir det problematisk i de tilfellene der bibliotekene heller ikke har utlånseksemplarer av noter, bare leseseksemplarer. Når notene er utgitt for mer enn 10 år siden er de nærmest umulig å oppdrive i handelen slik at det som hovedregel bare (er) Nasjonalbiblioteket og muligens et og annet musikkbibliotek som har notene tilgjengelig. Man kan låne med seg noter og kopiere annetsteds, f.eks. på arbeidsgivers kopieringsmaskin, forutsatt at det ikke tas betaling for kopieringen. Men det forutsetter at det finnes utlånseksemplarer.

Med hjemmel i §1-6 i forskriftene kan imidlertid bibliotek ta kopi for utlån når originaleksemplaret av et verk kan skades eller tapes ved utlån. Det gjelder også noter.

Regjeringen foreslår imidlertid en avtalelisensordning for kopiering av noter i bibliotekene, og det kan bidra til å løse de problemene som er skissert ovenfor.

EU-direktivets Artikkel 5.2.a inneholder et generelt forbud mot fotokopiering av noter. Det er imidlertid uklart om denne bestemmelsen overstyrer for eksempel Artikkel 5.2.b om kopiering til privat bruk. Dette er heller ikke mulig å lese ut av direktivets kommentarer.

AVTALELISENS

I følge kommentarene til den nye § 16a kan avtalelisens skal dekke bruk som ikke dekkes av unntakene i § 16. Det er imidlertid ikke uproblematisk om en bruker avtalelisensordning på områder som er dekket av unntakshjemler i den analoge verden.

Det gjenstår å se hvor omfattende slike avtalisensavtaler vil bli, og ikke minst hvordan man beregner grunnlaget for det det skal betales vederlag for. Det er heller ikke uproblematisk at den ene forhandlingsparten er i en tilnærmet monopolsituasjon. Her vil jeg vise til diverse høringsuttalelser fra bibliotekmiljøet og til en studie laget av Ingrid Mauritzen for Norsk bibliotekforening i 2002 (se referanseliste).

I merknadene til denne bestemmelsen sies det at dette bl.a. kan gjøre det mulig å legge til rette for terminalbruk av verk i samlingene som ikke omfattes av §16 andre ledd, som ledd i veiledningsvirksomhet i bibliotekene. Det er noe uklart hva det betyr i praksis. Bestemmelsen kan også muliggjøre fjernlån direkte til låner (antakelig menes her elektronisk fjernlån).

Bestemmelsen gir mulighet for eksemplarframstilling samt tilgjengeliggjøring for almenheten. Dette kan skje både ved fremføring på stedet av verk i samlingen eller overføring i nettverk. For de nærmere rammer for en slik avtalelisens henvises til forhandlinger mellom partene. Det er heller ikke gitt noen indikasjon på hvem som synes å være naturlig forhandlingspart for bibliotekene.

Når det gjelder tilgjengeliggjøring via nettverk er det lite sannsynlig at dette vil omfatte alminnelig tilgjengeliggjøring i form av publisering på internett f.eks. Det er vel mer sannsynlig at vi snakket om forsendelse av elektroniske kopier til brukere utenfor den private sfære dvs. direkte til sluttbruker.

I følge Kopinor er digital kopiering definert som

”eksemplarframstilling ved hjelp av digitale metoder, uavhengig av om originalen er analog eller digital, med det formål å utnytte og gjøre materialet tilgjengelig i digital form. Dette omfatter f.eks. eksemplarframstilling for

fremføring på skjerm

lagring i et intranett eller lignende informasjonssystemer

overføring i nettverk ved e-post e.l.

Utskrift og bruk av digitale kopimaskiner/faks for å fremstille papirkopier regnes ikke som digital kopiering. ”

Det kan diskuteres om det er riktig å bruke avtalelisensmekanismene til å snevre inn fribruksområder. Avtalelisens bør først og fremst brukes til å utvide bibliotekenes handlingsrom utover det som er hjemlet i unntak. Departementet sier da også at avtalelisens skal avgrenses mot bruk som allerede er klarert på annen måte (f.eks. gjennom abonnementsordning, individuell klarering osv.) eller som av andre årsaker ikke skal klareres, f.eks. fordi vernetiden er utløpt eller det gjelder verk som er uten vern etter åndsverkloven.

Samtidig sies det om den foreslåtte nye avtalelisens for bibliotek at avtale vil være nødvendig for all spredning av eksemplar fremtitt etter fribruksbestemmelsen i §16 som går ut over de rammene forskriftene (som ikke foreligger ennå) gir for dette, og for all eksemplarframstilling som går ut over rammene for §16. Man kan derfor trekke den konklusjon at dersom bibliotekene ønsker å gi brukerne mulighet for å ta utskrift av digitalisert materiale, så må det etter regjeringens mening inngå i en avtalelisens. Dersom § 16 snevres inn gjennom forskriftene sier det seg selv at det som skal dekkes av avtalelisens blir tilsvarende utvidet.

Avtalelisens etter § 13 og etter § 16

Det er også uklart hvordan man vil trekke grensene mellom avtalelisens etter §13 (undervisningsformål) og avtalelisens etter § 16 for særlig UH-sektorens biblioteker. Det er høyst aktuelt siden en del av disse bibliotekene nå ivaretar rolle som læringscentre og aktiv aktør i tilgjengeliggjøring av elektronisk materiale for bruk i forskning, undervisning og referanse.

Dette er derfor et område som bør drøftes og utredes nærmere i lys av ny lovgivning.

TEKNISKE KOPISPERRER – KONSEKVENSER FOR BIBLIOTEKENE

Høringsuttalelsene fra bibliotekmiljøet angående bestemmelsene om beskyttelse av tekniske beskyttelsessystemer viser at man er usikker på konsekvensene av de bestemmelsene som innføres.

Tekniske beskyttelsessystemer, mer populært og upresist kalt kopisperrer, får gjennom ny lovgivning en ekstra beskyttelse i og med at det blir forbud mot å omgå slike sperrer dersom man ikke har en klar unntakshjemmel. Dersom man ønsker seg å benytte seg av en slik hjemmel for å kunne bruke verket i samsvar med unntakets formål (gjelder imidlertid ikke for unntakshjemmelen for privat bruk) skal det i første omgang skje gjennom frivillige ordninger med rettighetshaver. Dersom dette ikke lykkes, er det foreslått oppnevnt en særskilt nemnd som skal avgjøre saken.

I Ot.prp. nr. 46 2004-2005 s. 114-115 sies følgende:

”Departementet viser til at reglene om vern av tekniske beskyttelsessystemer er en del av den helhetlige regulering som tilstrebes i direktivet. Samtidig skal det bemerkes at direktivet gir et visst spillerom mht. vernets rekkevidde, og de motforestillinger som her er gjengitt vil kunne være relevante elementer i den sammenheng.

Nasjonalbiblioteket uttaler i sin høringsuttalelse bl.a. følgende:

«Spesielle hensyn gjør seg gjeldende i forhold til det pliktavleverte materiale. Nasjonalbiblioteket har behov for å kontrollere det pliktavleverte materiale på forskjellige måter når det kommer inn og for å kunne lagre det i andre formater i henhold til åndsverklovens og pliktavleveringslovens regler. (...) Denne typen dokumenter bør derfor i utgangspunktet avleveres uten tekniske beskyttelsesmekanismer, eller der det ikke er mulig, bør den nødvendige informasjon eller de nødvendige midler/kodene for å få tilgang til verket avleveres samtidig med verket.»

Norsk Bibliotekforening gir uttrykk for de samme synspunkter, mens ABM-utvikling «peker på at tekniske kopisperrer også kan tenkes å vanskeliggjøre fremtidig utnyttelse av materiale der vernetiden har opphørt eller som av opphavsmannen er stilt til fri bruk. Departementet bør vurdere en ordning der enkelte institusjoner innen abm-sektoren automatisk får avlevert de nødvendige nøkler/koder sammen med det materialet de mottar.»

Departementet presiserer at det følger av direktivet artikkel 9 at visse rettslige bestemmelser skal gis fortsatt anvendelse på tross av gjennomføringen av direktivet. Dette gjelder bl.a. øvrige immaterialrettsregler, konkurranse- og avtalerettslig regelverk, samt regler om datavern og privatlivets fred. Flere rettsområder omfattes, men i denne sammenheng skal bare følgende trekkes frem: Bestemmelsene som her foreslås innført vil ikke gjelde for pliktavlevert materiale. For pliktavleveringsformål vil man således i pliktavleveringstilfellene ikke være bundet av anvendelsen av tekniske beskyttelsessystemer. Rettighetshaverne forpliktes imidlertid ikke gjennom forslaget her til å avlevere materialet uten tekniske beskyttelsessystemer, levere fra seg nøkler eller bistå med omgåelse, men etter departementets oppfatning er ikke direktivet til hinder for at rettighetshaver evt. pålegges dette gjennom pliktavleveringsloven.

Departementet synes å ha en forståelse for at dette må løses for pliktavlevert materiale. Men i kommentarene fra departementet tas det ikke stilling til hva som skal skje med kopibeskyttelsen når verk faller i det fri. Problemstillingen kan lett bli at enkelte verk gis "evig" beskyttelse gjennom tekniske ordninger, selv om de ikke lenger har vern etter opphavsretten. Det er høyst usikkert om innføring av byråkratiske mekanismer for å bøte på det man ser som en fare eller mangel ved ordninger som innføres, er den beste måten å løse dette på.

ANNET

Regjeringen slår i proposisjonen fast at bibliotekene har lov å låne ut bøker som er kjøpt utenfor EØS-området, jfr. § 19, første ledd. Direktivet har bestemmelser om regional konsumpsjon, men proposisjonens forslag til lovtekst sier at dette bare gjelder dersom eksemplaret ikke er ervervet til privat bruk eller for spredning videre ved utlån eller utleir. Dette er viktig for de bibliotekene som er særlig avhengig av innkjøp utenfor EU, f.eks når det gjelder litteratur til innvandregrupper.

I proposisjonen slås det også helt klart fast at å stille PCer med internettkobling til disposisjon for brukerne i bibliotekene ikke regnes som en ny tilgjengeliggjøring for almenheten og dermed ikke krever samtykke for å stille slikt utstyr til rådighet. Mange personer bruker i dag bibliotekenes tilbud om Pcer med internetttilknytning, og det er derfor av stor betydning at det gjøres helt klart at dette ikke krever noen form for klarering.

Regjeringen modererte også (i forhold til høringsutkastet fra 2003) bestemmelsen om "lovlig kopieringsgrunnlag" i den retning at det må foreligge et forsett for at brukeren skal kunne holdes ansvarlig for å kopiere dette videre. Dette berører kanskje ikke bibliotekene direkte, men det kan til en viss grad biblioteker som stiller materiale til disposisjon gjennom lenkesamlinger o.l.

BIBLIOTEKENES HANDLINGSROM

Som tidligere beskrevet er bibliotekenes videre bruk av anskaffet materiale avhengig av et juridisk og politisk rammeverk.

Ny lovgivning vil utvide rammeverket til også å gjelde digitalisering og videre bruk av dette digitaliserte materiale.

Men etter hvert som forretningsmodellene for omsetning av informasjon og kultur endres fra kjøp av fysiske eksemplarer av åndsverk til kjøp av rett til tilgang til informasjon og kultur, blir mer og mer av bruken av materialet regulert av kontrakter mellom rettighetshavere og kunde. Kontraktene kan gå lenger enn det som er tillatt etter opphavsrettslovgivning, men de kan også være mer begrensende.

Bibliotekenes handlingsrom vil også i framtiden være styrt av rammene gitt i

- Åndsverkloven med forskrifter
- Lov om bibliotekvederlag
- Lov om pliktavlevering

Men i større grad enn tidligere vil disse rammene gis i avtaler, enten individuelle som i lisensavtaler av ulike slag eller kollektive og lovhjemlede som avtalelisens.

Å sikre bibliotekenes videre samfunnsmessige rolle og handlingsrom i et informasjonsmarked der informasjon og kultur i større grad enn tidligere betraktes som en kommersiell vare, er dermed en utfordring både for lovgivere og for bibliotekene.

STORTINGETS BEHANDLING AV OT.PRP. 46 (2004-2005)

Etter at første versjon av dette notatet forelå har Stortinget behandlet Ot.prp. 46 (2004-2005). Stortingets flertall gjorde en rekke endringer som angår bibliotekene. Jeg vil her gi en oversikt over disse endringene i den grad de angår punkter jeg har behandlet under kapitlet om Ot.prp. 46. Jeg referer bare det som er flertallsinnstillinger og ikke eventuelle merknader fra diverse mindretall og bare de innstillinger og merknader flertallet har som avviker fra Odelstingsproposisjonen.

Flertallets innstilling og begrunnelse er gitt i Innst. O. 103 (2004-2005).

Her sies det bl.a. om forbudet mot *brukerinitierte utskrifter av digitalisert materiale*:

Komiteen viser til at åndsverkloven § 16 er en forskriftshjemmel som hjemler rett for arkiv, bibliotek og museer til å fremstille eksemplarer for nærmere definerte formål.

Komiteens flertall, alle unntatt medlemmene fra Høyre og Kristelig Folkeparti, vil presisere viktigheten av at det ikke foretas større begrensninger i de offentlige bibliotekenes handlingsrom i den digitale tidsalder enn det som EU-direktivet forutsetter og krever. Forslaget om å forby muligheter for utskrift av papirkopier fra materiale i digital form på bibliotekets utstyr, vil også skape nye praktiske og økonomiske problemer for bibliotekene ved at bibliotekene må administrere egne ordninger for egen-digitalisert materiale og andre for Internett og lisensbasert materiale som tillater kopiering/utskrift. Dette er dessuten en innskjerping i adgangen til privatbrukskopiering, en kopiering som når det gjelder papirutskrifter er juridisk uproblematisk i forhold til EU-direktivet.

Flertallet mener derfor at det må være mulig for bibliotekbrukere å ta papirutskrifter av digitalisert materiale fra bibliotekenes samlinger, på lik linje med fotokopier fra samme verk.

Flertallet peker på viktigheten av at den nye loven ikke hindrer bibliotekene i å utføre sin lovhjemlede plikt til å bevare åndsverk for ettertiden. Flertallet peker videre på at den nye loven ikke må hindre bibliotekenes adgang til kopiering av åndsverk til spesielle formål.

Flertallets innstilling er knyttet til § 16 og vil derfor komme til anvendelse for de eksemplarer som digitaliseres etter § 16 . Dette betyr at forskriftenes rammer blir avgjørende.

Stortingets flertall har også hatt forståelse for at det vil kunne oppstå problemer for materiale som skal bevares for ettertiden dersom dette materialet leveres med **kopisperrer** og at kopisperrer ikke skal være til hinder for eksemplarframstilling med hjemmel i § 16. I selve lovtekstens § 53a ble følgende nye formulering tatt inn:

”Bestemmelsen i første ledd skal ikke være til hinder for eksemplarframstilling etter § 16”

I § 53b ble det tatt inn ytterligere to formuleringer som gir bibliotekene (eller andre institusjoner innen abm-sektoren) klarere rettigheter til å få utlevert materiale uten kopisperrer:

”Eksemplarer av verk som faller inn under lov om avleveringsplikt for allment tilgjengelige dokument av 9. juni 1989 nr. 32, skal likevel alltid utstyres med nødvendig informasjon til at omgåelse av tekniske beskyttelsessystemer for lovlig eksemplarframstilling, er mulig”

og

”Kongen kan fastsette at enkelte institusjoner innen abm-sektoren automatisk får avlevert nødvendig informasjon til at omgåelse av tekniske beskyttelsessystemer for lovlig eksemplarframstilling, er mulig.”

Formelt sett betyr ikke endringen så mye i forhold til dagens situasjon, men den kan få stor betydning i framtiden dersom tekniske kopisperrer blir utbredt og også blir mer effektive. Nasjonalbiblioteket vil nå automatisk få utlevert nødvendig informasjon for omgåelse av kopisperrer for pliktavlevert materiale. Andre institusjoner i ABM-sektoren kan også få den samme rett gjennom forskrifter. Dette styrker bibliotekenes stilling på dette området. Dersom man blir nødt til å ta dette til den nemnden som skal opprettes for å avgjøre om noen skal få utlevert nøkkelen til sperrene, så skulle alt tligge til rette for at det ikke er noen tvil knyttet til retten som gjelder kopiering etter § 16.

Flertallet presiserer også rammene for *avtalelisens* i bibliotek og sier følgende om dette:

”Komiteens flertall, alle unntatt medlemmene fra Høyre og Kristelig folkeparti, legger på denne bakgrunn til grunn at avtalelisens for bibliotekene ikke skal komme til navendelse for materiale/bruk som ikke skal klareres med bakgrunn i § 9, § 12, §16, §39, § 39a og § 40”

Dette blir viktig for forhandlingene som måtte komme for avtalelisens for bibliotekene. Komiteen nevner her helt eksplisitt de bestemmelser i loven som ikke kan overlape med avtalelisens og gjør det også klart at det ikke skal betales for det som allerede er betalt eller som det ikke skal betales vederlag for.

Flertallet tar også opp spørsmålet om *kopiering av noter* og sier at

”..det må være mulig å få hjelp til å kopiere noter i særskilte tilfeller og for spesielle forsknings- og studieformål. Noter som har gått ut av salg, er vanskelige å få tak i. Bibliotekene ved lærestedene og Nasjonalbiblioteket blir da nesten eneste mulighet til å få adgang til slike verk. Flertallet mener at definisjonen av fremmed hjelp ikke skal omfatte kopiering i slike særskilte tilfeller. Flertallet viser til at Nasjonalbiblioteket mener at en slik snever adgang til kopiering ikke vil være i strid med direktivet. Flertallet vil understreke at dette ikke er en generell ordning og at adgang til fremmed hjelp til privatbrukskopiering her må være så snever at denne ikke kommer i konflikt med direktivet og tretrinnssteden. ”...

*”Flertallet vil også understreke at studentenes bruk av kopieringsutstyr på utdanningsinstitusjoner, **herunder bibliotek ved institusjonen** (min uth.), ikke defineres som fremmed hjelp.”*

Dette åpner for en viss kopiering av noter i undervisningsbibliotek og Nasjonalbiblioteket, til forsknings- og studieformål. All annen kopiering av noter til privat bruk i bibliotekene må inngå i en avtalelisensordning.

Generelt kan det sies at loven og forarbeidene er endret i en retning som gir bibliotek og bibliotekbrukere større handlingsrom innenfor loven enn det det var lagt opp til. Det er likevel forskriftene som vil gi de viktigste rammene for eksemplarfremstilling og digitalisering i bibliotekene. Det er en stor ulempe at forskriftene ikke foreligger i utkast som vedlegg til Ot.prp. nr. 46. Det som ville gjort det mye enklere å forholde seg til enn de mer ulne føringene for rammene for § 16 og § 16a som foreligger. Nå blir det en ny runde når utkast til forskrifter vil foreligge, antakelig i løpet av høsten 2005.

ANBEFALINGER FOR VIDERE JURIDISK UTREDNING

Pliktavlevert materiale

- tilgang og bruk av pliktavlevert materiale, ref. bestilling fra UFD i 2004

Privatbrukskopiering og biblioteksmateriale

- lovgrunnlag
- eventuelle avgrensninger

Eksemplarfremstilling til undervisningsformål (§13) og forholdet til bibliotek tjenestene i UH-sektoren (§16 og ny 16a)

- spesielt tilgjengeliggjøring og kopiering av materiale i elektronisk form (Ringnes-utvalget har gjort en del her, men det mangler en mer detaljert drøfting i lys av endringene i lovgivningen som kommer våren 2005)

REFERANSER

- Lov om opphavsrett til åndsverk m.v. (åndsverkloven)
- Lov om bibliotekvederlag
- Lov om pliktavlevering

- Forskrifter til åndsverkloven (2001)
- Ot.prp. 15 1994-1995
- Ot.prp. nr. 46 2004-2005
- Innst.O. nr. 103 (2004-2005)
- Directive 2001/29/EC of the European Parliament and of the Council of 22 May 2001 on the harmonisation of certain aspects of copyright and related rights in the information society (The INFOSOC directive)
- Mauritzen, Ingrid: "En opphavsrettslig veiledning for bibliotekene" (Oslo : Nasjonalbiblioteket ; Statens bibliotektilsyn, 2000)
- Mauritzen, Ingrid: "Vurdering av avtalelisens for digital bruk av verk på bibliotek" (Oslo : Norsk bibliotekforening, 2001)
- Bing, Jon, Andreas Galtung og Magnus Stray Vyrje: "Norsk lovkommentar : Åndsverkloven 12. mai 1961 nr. 2" (Oslo : Gyldendal Rettsdata, 2003)
- "Europe and the global information society: recommendations to the European Council" (1994) (Bangemann-rapporten)
- Dreier, Thomas : "Towards Consensus on the Electronic Use of Publications in Libraries : strategy issues and recommendation" (Göttingen : SUB Göttingen, 2001)
- Bing, Jon: "Rettslige aspekter ved elektronisk formidling av materiale fra arkiv, bibliotek, universitet og visse andre institusjoner" (Oslo : Norsk kulturråd, 1996) (Arbeidsnotat nr. 12)
- "Opphavsrettslige problemstillinger ved universitetene og høyskolene : innstilling fra immaterialrettsutvalget oppnevnt av Universitets- og høgskolerådet 31. januar 2000" (Oslo : Institutt for rettsinformatikk, 2003). (Ringnes-utvalgets rapport)
- Hielmcrone, Harald von: "The Efforts of the European Union to Harmonise Copyright and the Impact on Freedom of Information" (Libri, 2000, vol. 50, pp 32-39)
- "High Level Group on Digital Rights Management : Final Report" (European Commission, 2004)
- "Digital Rights Management" (Brussels : The European Consumers' Organisation, 2004) (BEUC/X/025/2004)
- www.kopinor.no